

ԿՐՕՆԱԳԱՏՄԱՆԿԱՆ**ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՆԵՐ****ՀԱՅՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

Առաջին քարգամնութիւնը. — Ժամանակը. — Ս. Գրքի առաջին թարգմանութեան ձեռնարկուեցաւ հայ գրերու զիւտէն անմիջապէս յետոյ: Հայ աշուրեհներ պատրաստ էր 406-ին: Ուրեմն նոյն թուականին սկսաւ թարգմանութիւնը և բնականաբար մի քանի տարի տևեց: Հ. Ե. Փէլիկեան եօթ տարի կու տայ, գրելով թէ Ս. Գրքի Ա. թարգմանութիւնը՝ առնուազն Հին և Նոր Կտակարանի նախականներուն՝ պէտք է աւարտած ըլլար 408-415-ի շրջանին. ապա թէ ոչ իմաստք մը չ'ունենար Եփուրանակիոն (Բաշմաշ, 1935, էջ 70):

Բովանդակութիւնը. — Այս առաջին թարգմանութիւնը լոկ ծիսական ընթերցելաձեւերով թարգմանութիւն մըն էր թէ մտքով Աստուածաշունչի՝ ծայրէ ծայր: Կորինի(1) բացատրութիւնէն կարելի է հետեցնել թէ Ս. Գրքի մտքով նախականներու ձեւերը թարգմանուեցան: Ան կը գրէ. «յանկարծ ուրեմն օրէնստւոյց Մովսէս՝ մարգարէական դասուն, և յառաջագէժն Պաւղոս՝ բովանդակ առաքելական զնոյն, հանգերձ աշխարհակեցոյց աւել»:

(1) Կորին, Պարթ Մատթոյի, ուղղեալ եւ լուսաբանեալ ի Գառնի Ֆնտրիսէն: Տպ. Սրբոց Յակարեանց, Երուսաղէմ, 1930:

արթնցնելով խանդավառութիւնը մեր պապերուն: Իրաւ եւ անոնք: Իրաւ, հնէնք է նորէն ծայրն հաղարներու սրտերէն — էջմիածին. . . . Ու նոր յոյսով, ու յաբուութեան տեսլիցով, իրաւ, տարածուե՞ր է արձագանգը երգին, կամարներուն ալացքին հետ, ու կաթողիկէին թուղթին մէջ — Սկայի օհնեսցուք Սուրբ զիտրանց լուսոյ:

Ուրախութեան ալ արցունքներուն իսկ ջէն, ժժ պիտի չսիրէր արտաութիւնն իսկ իր հոգիին:

ԹՈՐԳՈՍ ԱՅԵՂԱՅ

տարանաւ Գրիտոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւասարեցոյ՝ հաւարարառք հայերէնախօսք գառնո (էջ 25): Խորենացիին(2) ալ տարբեր բառերով նոյնը կը հաստատէ, գրելով թէ Մեսրոպ իսկոյն պի թարգմանութիւն ձեռն արգեալ, խորհրդարար սկսեալ յԱռական, բովանդակելով զքսան և զերկու յայտնիսն, և զնոր Կտակս յեղու ի հայ բանս (Գ. ծգ.):

Այս տեսութեան ի նպատակ ապացոյց մըն է Մնացորդաց Գրքերու հին թարգմանութեան գոյութիւնը: Մնացորդաց Գրքերէն լոկ մէկ ընթերցուած միայն կայ այժմ մեր Ճաշոցին մէջ (Բ. Մնաց. Գ. 2-6). եթէ ծիսական տեսակէտով այնքան երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող գրքի մը մտքովանկան թարգմանութիւնը կատարուած է վաղուց, ուրեմն աւելի կարեւոր գրքերու լոկ մասնակի թարգմանութեամբ չէին կրնար գոհանալ Մեծ Թարգմանիչները: Հաւանական է սակայն որ քանի մը գրքեր աւելի ուշ թարգմանուած ըլլան: Ըստ Ֆր. Մուրատի (Սոյա. Յովնան — Հին Հայ Թարգմ.) Հայերէն առաջին թարգմանութեան մէջ կը պակսէին Նոր Կտակարանի գրուածներէն հինգը, չորս կաթ. Թուղթեր, Բ. Պետ., Բ. և Գ. Յովն., Յուդայ, և Յովհաննու Յայտնութիւն: Այս գրքերը չկային ասորական Կանոնին մէջ, և հայերէն առաջին թարգմանութիւնը ասորերէնի վրայէն կատարուած ըլլալով, չունէր յիշեալ գրութիւնները:

Թարգմանիչները. — Որոնք ի դուրս հանեցին այս առաջին թարգմանութիւնը: Ըստ Կորինի — օր ձեռն երկուց հաւասարեցոյն (էջ 25) — պէտք է հասկնալ Ս. Սահակն ու Մ. Մատոցը: Այս վերջինին աշակերտներէն երկուքն ալ, դարձեալ ըստ Կորինի վկայութեան, իրենց վարդապետին հետ մասնակցեցան թարգմանութեան գործին: Գրեթե կարգաւորումէն անմիջապէս յետոյ օր թարգմանութիւն գառնային հանգերձ արամք երկուք՝ աշակերտքն իւսրովք, որոյ առաջնոյն Յոհաննան և երկրորդին՝ Յովսէփ անուն ի Պաղարական տանէն: Եւ եղեալ սկիզբն նախ յԱռական Սողոմոնի,

(2) Պատմ. Հայոց, աշխ. Մ. Արեղեան և Մ. Յարութեան: Տպ. Տփղիս, 1913:

որ ի սկզբանին իսկ ծանօթս իմաստութեանն ընծայեցուցանէ լինել, ասելով եթէ ահա նաչել զիմաստութիւնն է զիրարտ, իմանալ զբանս հանճարոյս (էջ 20):

Յորենացի կ'ընէ թէ այս առաջին թարգմանութիւնը կատարեց Մեսրոպ ահա և աշակերտեց նորա Յոհան Նկեղեցեացին և Յովսէփ Պաղեսացիս (Գ. ձգ. 4):

Ղազար Փարպեցի(3) ամբողջ թարգմանութիւնը կ'ընծայէ Ս. Սահակ Հայրապետին, որ ընդ առաջ երթալով եկեղեցական և նախարարական գասերու թախանձանքին, և անվեհեր ջանալով գիրքեր ցերեկ, յարգմանեաց զկտակարանս ամենայն ըզխօսեցեալս ճշմարիտ մարգարէիւք ի սուրբ Հոգւոյն. և հաստատեալ կնքեաց երջանիկ առաքելովքն զևորոց կտակարանացն ըզլուսաւոր և զկենսատուր քարոզութիւնս նովին Հոգւովս (էջ 51):

Այս երեք պատմիչներէն որո՞ւն աւելի պէտք է հաւատ ընծայել ներկայ պարագային: Կորիւնին ապահովաբար(4). Փարպեցի հայ գրերու հեղինակին, և գիրտին պատգաններուն մասին կը յանձնարարէ որ, զայս եթէ կամիցի ոք գիտել հաւաստեալ ի պատմութենէ զրոց առն ցանկալի կորեան՝ աշակերտի նորին երանելոյն Մաշթոցի, կարգացեալ տեղեկացոյն: Այս յանձնարարութիւնը իրաւամբ կրնանք տարածել նաև Աստուածաշունչի թարգմանութեան պաշտօնականներուն վրայ, և նախապատուութիւն տալ այն պատմութեան զոր կարգեաց գրելով ճշմարտապէս յառաջագրեալ այլն հոգևոր կորիւն: Խնքը Փարպեցի ալ Կորիւնի զբէն տեղեկացած է Մաշտոցի կեանքին և գործերուն ինչպէս կը զրէ բացայտորէն. սուստի և մեր բազում անգամ կարողալով տեղեկացեալ հաւատեալս (էջ 38):

Վայրը. — Հաւանաբար Վաղարշապատի մէջ կատարուեցաւ այս թարգմանութիւնը: Կորիւն կը զրէ. «Բանդի յԱյրարատեան գաւառին՝ ի կայս թագաւորացն և քահանայապետացն բղխեցին Հայոց չնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ» (էջ 26):

(3) Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1933.

(4) Զ. Բ. Փէլիկեան ալ Կորիւնը կ'ընդունէ մերձակաբարձի և հարազատագոյն ազգիւրս: — Տե՛ս Քաղաքապետ, 1935, էջ 69.

Լեզուն. — Ո՞ր լեզուէն հայերէնի վերածեցին մեր նախնիք Աստուածաշունչը: Կորիւն բացայայտ վկայութիւն մը չունի այս մասին: Ըստ իր պատմութեան Առաւելայ Գրքի թարգմանութիւնը սկսաւ Սաւուսատի մէջ, որ այսօրի կեդրոն էր հիւլենական մշակոյթի (Ֆիւզիլեան, էջ 20), և մասնակցութեամբ Հոսիֆանոս գրչի, որ հիւլենական դպրութեան վարպետներէն էր: Ուրիշն Ս. Գրոց թարգմանութիւնը կը սկսէր յունարէն ձեռագրի մը վրայէն: Այս տեսութեան լրացուցիչ հանգամանք մը կրնայ նկատուիլ մեր թարգմանիչներուն յունագրութիւնը: Մաշտոցի մասին Կորիւն կը զրէ. «Ի մանկութեանս տինս վարժեալ ձեւլենական դպրութեամբն» (էջ 13), արքունի գիրանին մէջ պաշտօն կը վարէր: Յոհանի և Յովսէփի յունագրութեան մասին կրնա՞ն բաւական փաստ համարուիլ անոնց Ս. Մաշտոցի աշակերտներն լինելու և մասին թարգմանութեան ձեռնարկելու պարագաները: Փարպեցի կը զրէ թէ «Երանելին Մաշթոց և որ ընդ նմա պատուական քահանայք էին»(5)՝ ոչ զօրէին համարակել յայսպիսի օտարիկ և կարողոր գործ, թարգմանել գիրս ի յոյն լեզուոյն ի հայ բարբառ. վասն զի ոչ ինչ էին այնպէս տեղեկ գիտնապէս հրահանգի յունարէն ուսման» (էջ 47): Ս. Սահակ սքանչելի յունագէտ էր: Կորիւն քանի մը տողով կը յիշատակէ անոր կատարած թարգմանական հոյակապ գործը (էջ 49). իսկ Փարպեցի մեծամեծ գովեստներով կը պանծացնէ մատութիւն ու կարողութիւնը Հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ առջեակ անցուցանէր վարժիւր զբաղում գիտնովք Յունացն (էջ 46): Այս բոլորէն կը հետեի որ յունարէնէ թարգմանութիւն մը հնարաւորութեան և հաւանականութեան սահմանին մէջ է: Ե. Ա. Գուրեանի տեսութեամբ, «Գիրի գրութեան անմիջապէս ետքը յունականէն կատարուած են Ս. Գիրքի գրաւոր թարգմանութիւնները, նախապատուութիւն տրուելով ի հարկէ աւոր այս կամ այն մասերուն՝ օրոնք եկեղեցական պաշտամունքի կամ ընթերցուածներու սահմանուած էին, ինչպէս են, Սաղո-

(5) «Եզան» ի գաւառէն Եկեղեցաց, Յովսէփ ի Պաղեսական տանէն, Տէր ի Խորանայ, և Մուշէ՛ ի Յարսնոյ (Փարպեցի, էջ 46):

մուսաբան՝ յաւելուածական Օրհնութիւններովը, Լեւեաբան, մարգարէական և առաքեալական հաճուածներ (pericopes) և հայն(6)։

Սակայն կրնայ անտեսուիլ ասորերենէ ի հայ թարգմանութեան հարցն ալ։ Տեսնենք թէ ինչ տուեալներ կան ի նպաստ այդ վարկածին։

Վերև յիշուած թարգմանիչներէն Յովսէփ, Նզնիկի հետ զրկուեցաւ զի քաղաքն Նզնեսացոցն, ինչպէս կը գրէ Կորին, զգի յԱսորական բարբառոյն զնոցին հարցն սրբոց զաւանդութիւնս հայերէն գրեալս զարձուցնն (էջ 47)։ Նոյն պարագան կը յիշատակէ Խորենացին ալ (Գ. կ.)։ Ըսել է թէ արդէն բաւական հմուտ էր ան ասորական լեզուին։ Ըստ Խորենացիի Ս. Սահակ ալ ասորագէտ էր և կանուկ իր թարգմանութիւնները կը կատարէր «յասորապէս»՝ յոչ լինելոյ յունի։ Քանզի նախ ի Մեհրուստանայ այրեալ լիւնէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք գարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ շատայն պարսիկ վերակացուքն յոյն ումեք ուսանել զպարութիւն յիւրեանք ժողովն, ալլ միայն ասորին (Գ. ձգ.)։ Թէ հայ գրեւոր գիւտէն առաջ ասորերենի ուսումով կը պարագպէին Հայք, և նոյն լեզուն կը կիրարկուէր արքունի դիւանական գործառնութեանց մէջ, և պաշտամունքի ժամանակ, որոշապէս կը տեսնուի Փարպեցիի վկայութիւններէն։ Վէտանգի ասորի և յոյն գրով վճարէին յայտնամ գգործ թաղաւորին Հայոց՝ արքունի գպիրքն, զվճարոցն և զհրաւրտակացն (էջ 37)։ Դարձեալ. «Քանզի հոգացեալ յարաժամ արտա՛ր երանելի աշխարհի Մաշթոց՝ տեսանելով զմեծաջան ծախսման կանցն Հայաստան աշխարհիս. որք բազում թոշակօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ րազմատմանակեալ զհզրմամբ մաշէին զաւուրս իւրեանց ի գպրոցս ասորի գիտութեան, Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ և կարգացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի, յանլուծիքն լեզուին ասորայ» (էջ 39)։ Գրեւոր գիւտով Հայք չորպէս ի խաւարէ՝ յասորի տանջանացն, զբրձեալք ի լոյս՝ խնդային (էջ 46-47)։

(6) «Մեր Թարգմանիչներու կարճեցալ երբայազետիւնը», Սիօն, 1929, էջ 154։

Ասորերենի ուսումը, յունարենի հետ միասին, սկսած էր վաղուց, Ս. Լուսուորքի օրերէն։ Ինչպէս Լեզաթանգեղոս(7) կը գրէ՝ Տրդատ ժողովել տուած էր շատ աշակերտներ զեւ զնոսա յերկուս բաժանեալ, զումանս յԱսորի զպարութիւն կարգեալ, եւ զումանս Հիլլէնս (էջ 619-620)։ Ուսումնական այս գրութիւնը շարունակուեցաւ եւ մեծ փայլ ստացաւ Ս. Ներսէս Գարթնի օրով։ Փաւստոս(8) կը վկայէ թէ նա պարզէր եւ ի տեղիս տեղիս զպրոցս յունարէն եւ ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոցս (էջ 105)։ Բնականաբար նոյն վիճակը տեսնել մինչև այն օրը երբ Հայութեան հորիզոնին վրայ փայլեցաւ Մաշտոցի աստուածատուր, օտեղծագործ կաննարը։ Հետեւաբար Ս. Գարուս սկիզբը կային ասորագէտ հայեր, որոնք ի ձեռին ունէին ասորերէն Սատուածաշունչը, և կարելի և հաւանական է միանգամայն, որ Աստուածաշունչի տաալին թարգմանութեան ժամանակ ասորերենէ ի հայ վերածուցներ տեղի ունեցած ըլլային։ Այդ պարագային կարելի պիտի ըլլար այս մասին ապացոյցներ բերել նոյնինքն հայերէն Աստուածաշունչէն, բաղդաստիւով զայն ասորականին հետ։ Մերք հաւաքած է հայերենին այն ընթերցուածները որոնք Ասորերենի մէջ միայն կը գտնուին. և ասոնք կը կազմեն նշանակելի քանակ մը։ Այս խառն Պէլլէքի(9) կարծիքով հիմնական է և ոչ թէ յետագոյն. այսինքն հայերէնի մէջ նշարուող ասորական տարրերը միացորդներն են ասորերէն այն բնագրին որմէ նախապէս թարգմանուած է Հայերէնը։ Հայ թարգմա-նութեան վրայ Յունարենի կամաձայն կառարուած սրբագրութիւնը այնքան ընդարձակ եղած է որ «Մակըր մղուած էր ուրանալու Ասորական և է խաւի գոյութիւնը Հայերենին մէջ, և հաստատուել բացարձակօրէն թէ Հայերէնը ուղղակի յունարենէն թարգմանուած էր» (էջ 13-14)։ Մերքի և Պէլլէքի տեսութեամբ ուրեմն հայ թարգմանութիւնը կատարուած է ասորե-

(7) Պատմութիւն, Վնեւորկ, 1930։

(8) Պատմութիւն Հայոց, Վնեւորկ, 1914։

(9) R. P. Blake, The Old Georgian Version of the Gospel of Mark, from the Adysh Gospels with the variants of the Opiza and Thet' Gospels, — Patrologia Orientalis, Tome XX., Fascicule 3, Paris, 1928։

ընդի վրայէն: Այս մասին ուրիշ ապացոյցներ պիտի տեսնենք ստորև:

ԲՅալիքի օրինակը. — Եւրկայ պայմաններու մէջ չափազանց գծուար է ճշգիւ թէ Աստուածաշունչի առաջին թարգմանութիւնը որ բնագիր օրինակէն կատարուեցաւ: Այս հարցին լուծման նպատակը կրնան ընծանել առաջին թարգմանութիւնէն մնացած հետքերը երբ մանրամասնօրէն ուսումնասիրուին անոնք յոյն և ասորի լեզուներուն հմուտ և Աստուածաշունչի այլ և այլ կտեսքներ իրենց արամազորութեան ներքեւ ունեցող գիտուններու կողմէ:

Մեր ձեռքը գտնուած հեղինակներուն յայտնած կտորիքներէն կրնանք յիշել հետեւեալ էփեսը: Կոնիքիք⁽¹⁰⁾ ասորիքիէն կատարուած հին թարգմանութեան մասին Սորենացիի գրածին ակնարկիւնէ յետոյ կ'աւելցենէ. «Այս աւանգուծիւնը ստուգուի ճիշդ է, որովհետեւ Պրոֆ. Արմիտաճ Ռորինսոն (Euthaliana Cambridge, 1895) կը ցուցնէ թէ Հայերէն նոր կտակարանը կը կրէ հետքեր, որոնց համաձայն անկա թարգմանուած է հին մէկ ձեռն Ասորական բնագրին, նման անոր զոր Տիւ. Լեւիս վերջերս գտաւ Սինա լիբան վրայ» (էջ 153): Այս տեսութիւնը կը կրկնէ F. G. Kenyon⁽¹¹⁾:

Սինա լիբան Ս. Կատարինէի վանքին մէջ գտնուած այս ձեռագիրը կրկնագիր մըն է, որ կը բովանդակէ չորս Աւետարաններէն ընդարձակ մասեր, և կը նկատուի Ծ. դարուն գրուած: Սինայի ասորական ձեռագրին պարունակած բնագիրը ազգակից է Բեզայի Կոտեքսին (= D): Այս վերջինը Թահագլին ձեռագիր մըն է, որ 1581-ին թ. Բեզայի կողմէ նուիրուած է Կամբրիճի Համալսարանական Մատենադարանին, ուր կը գտնուի այժմ: Բեզայի Կոտեքսը կը պարունակէ Աւետարանները և Գործք Առաքելացը, յոյն և լատին լեզուներով: Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Ձ. դարուն գրուած է ան: Բեզայի Կոտեքսը, Վատիկանեան (= B) և Սինայական (= N) Կոտեքսներէն վերջ մասնէն արժէքաւորն է բնագրական

տեսակէտով: Ան գլխաւոր ձեռագիրն է Աւետարան ըստած ընտանիքին, որ ըստ սրանց առաջին տեղը կը բռնէ: Արեւմտեան ընտանիքին կը պատկանին Հին Հատին և Հին ասորական թարգմանութիւնները, մասնաւորաբար Սինայական Ասորիքիւնը (= Syr. Sin.), Հին Հայերէն շատերու մէջ — Քլեյմարներէն յիշենք՝ Յուստինոս, Երանոս, Կիպրիանոս, և Կղեմէս — կը գտնուի այն:

Կոնիքիք⁽¹²⁾ լուսանցքի ծանօթութեան մը մէջ կը գրէ. «Պողոսեան Թուղթերու հայերէն բնագրին բաղդատութիւնը Եփեսի մեկնութեան (պահուած Հայերէնով), Աստուգականին, և մերձաւոր ազգակից վրացական թարգմանութեան հետ, կը ցուցնէ թէ Հայական և Վրացական թարգմանութիւնները ի սկզբան կատարուած էին նախապէշխոտական ասորի բնագրէն, զորմուծուած եփեսի կողմէ, և ապա սրբագրուած էին յոյն բնագրիներէ:»

Ըստ Պլէյքի «Սկզբնական Հայերէնը շատ աւելի մօտիկ էր Կորինթիքի ձեռագրին (= Θ) և անոր համագլխներուն քան ներկայ Հայերէն կոտեքսներուն, բնագրական տեսակէտէ, բայց ճշմարտօրէն շատ աւելի հեռու էր Կորինթիքիէն և անոր ընկերներէն քան այժմու Հայերէն ձեռագրիները» (էջ 14): Կորինթիքի Աւետարանները այժմ կը գտնուին Թիֆլիսի մէջ: Այս ձեռագրին թուականը կարելի չէ եղած ճշգիւ, որովհետեւ նոյն գրչութեամբ ոչ մէկ ուրիշ նմոյշ գտնուած է: Գրիչը յայտնապէս ընտանի էր Յոյն գրչութեան, և հաւանաբար վրացի մըն էր որ աւելի նկարած է իր նշանագիրը քան թէ գրած: Բնագիրը լուսագոյն յունարէն է, և միակ շարունակեալ երկաթեագիր հեղինակութիւնը Կեսարեան բնագրի մասին:

Հայ թարգմանութեան բնագիր ծառայող ասորիքները յայտնի է որ ոչ Մեփարեչի Աւետարանն էր ոչ ալ Պեշիտտոն: Ըստ Պլէյքի Հայերէնին և Վրացիներին պարունակած ասորաբանութիւնները օգնան բացատրուիլ միայն՝ պահանջելով երրորդ Ասորիքն բնագրի մը գոյութիւնը, ազգակից Կեսարեանին» (էջ 14): Ասոր ոչ մէկ որոշ հետքը գտնուած է տակաւին ասորիքներէն

⁽¹⁰⁾ «Armenian Version of NT.», Shea, A Dictionary of the Bible, J. Hastings, M. A., D. D., Vol. I, New York, 1900.

⁽¹¹⁾ «Text of the New Testament», Diet, of the Bible, Ed. by J. Hastings, D. D., 1914, էջ 920:

⁽¹²⁾ «Armenian Version of NT.», J. Hastings, Vol. I, 1900, էջ 154:

լեզունով, Նոյն կարծիքէն է նաև K. Lake⁽¹³⁾։

Առաջին քարգմանութեան մնացած հետքերը — ծարր յայտնաբերուած կարեւորագոյն գործն է Մնացորդաց երկու գրքերուն թարգմանութիւնը։ Այդ թարգմանութենէն երեք ձեռագիրներ ծանօթ են, որոնցմէ Երուսաղէմեանը, էջմիառնականին հետ բաղադատութեամբ, հրատարակուած է Գր. Խալաթեանց, Ի Մոսկուա, 1890-ին։

Առաջին անգամ Երուսաղէմի միաբան Հանգի Սարգիս Վրդ. Մալեան գիտած է, Աստուածաշունչի Ձեռագիրները Սբրայի տպագրութեան հետ բաղադատելու առթիւ, որ Մնացորդաց տպագրեալէն տարբեր թարգմանութիւն մը գոյութիւն ունի Երուսաղէմի գրատան Ձեռագիր Աստուածաշունչներէն մէկուն մէջ. սեւ վիզ գրով նշանագրեալ Աստուածաշունչի Առաջին եւ Երկրորդ Մնացորդաց գիրքն յամինից տաւաձայն գտանեցան։ Գտնելու տեղիս թէպէտ նայեցայ, սակայն կարի հետի է ի տպագրեցելոյն» (Յաջով Հայդէն Ձեռագրաց, 2. Գ. Վ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 632)։

Սույն թարգմանութիւնը կը պատկանի Ոսկեդարու կանխագոյն չլրջանին, և կը ներկայացնէ հնադրոյժ և ընտիր հայերէն մը։ Սեռ ոսկեդարեան և յունարանական բառեր և բացատրութիւններ բոլորովին կը բացակային։

Ներկայ թարգմանութիւնս իբրեւ բնագիր ունեցած է ասորերէն օրինակ մը, ինչպէս առհասարակ կ'ընդունին հայ և օտար բանասէրներ։ Շէշային որ առակի գնեն, «ի հարուածս օրովայնի որ ոչ գոր Նմա բժշկութիւնս, և ալ ասոնց նման քերականական ձեւեր, որոնք բաւելի յաճախ գէպ են աուրականէն եղած հայ թարգմանութիւններու մէջ», ըստ Գուրեանի, կըրնան նկատուել ապացոյցներ ի նպաստ այդ տեսութեան։

Ընկալեալ և նորագիւտ թարգմանութեանց մէջ երկու հատուածներ կան որոնք միանոյնն են. Ա. Մնաց. ԻՁ. 8 — ԻԷ. 13, և Բ. Մնաց. ԼԵ. 26 — ԼՁ. 23։ Այս հատուածներէն առաջինը, մեր ձեռնութեամբ հաստատուած ենք որ, սեփական է նորագիւտին և անկէ անցած է ընկալեալ թարգմա-

նութեան։ Իսկ երկրորդ հատուածը, զոր Երուսաղէմեանը չուներ, և էջմիառնականին մէջ միայն կը գտնուի, ըստ Խալաթեանցի յար և նման ըլլալով առաջգիր օրինակաց որ ըստ Եօթնասնիցոյ, աւելորդ համարուած է գնել ծանօթութեանց մէջ։

Թարգմանութեանս հնութեանը վկայող փոքր բայց ոչ անարժէք նշան մը կրնայ նկատուիլ «տիկին» բառը (Բ. Մնաց. Թ. 1, 3), որուն տեղ ընկալեալ թարգմանութիւնը ունի «թագուհի»։ Սոյն բառը, Թագուհի, ինչպէս ունի վերջահարութեամբ ուրիշ բառեր, կիրարկուած է նաև մեծ թարգմանիչներէն⁽¹⁴⁾։

Առաջին թարգմանութենէն վերապրող ուրիշ գրուածք մը կը համարուի նորագիւտ երգ կրօնցը։ Վիեննայի Միխայիլեանց Ձեռագիրներէն մին, Աստուածաշունչ, Թիւ 55, գրուած ժ. Գ. Գարուն, կը պարունակէ «երգ Երգոցի բնագիր ժը, որ թէ՛ Ձօհրապեանի և թէ՛ ուրիշ հրատարակութիւններէ լեզուական և բնագրական տարբերութիւններ ունի» (էջ 9⁽¹⁵⁾)։ Հրատարակիչը մեծ քննութիւններ կատարելու հարկ չէ դրացած «համոզում գոյացնելու համար թէ այս նորագիւտ բնագիրը ուղղակի յունարէնի վրայէն եղած թարգմանութիւն մըն է և այն նախնական թարգմանութիւն մը» (էջ 10)։ Քանի մը օրինակներով ան կ'ուզէ հաստատել թէ «երգ Երգոցի նոր բնագիրն լեզուն թէ և ոսկեդարու է, բայց գուրդ է դասական հայերէնի յատուկ բարձրութենէն ու կանոնաւորութենէն» (էջ 12)։ — Փութեանկի կատարուած թարգմանութեան օրինակները Ս. Մանկի սրբագրութենէն յետոյ «կը ջնջուին խառնակութեան ու շփոթութեան տեղի չտալու համար անտարակոյս Երգ Երգոցի նախնական թարգմանութիւնը կը հասնի մինչև մեր օրերը թէ՛ հիւսուած Ս. Գրքի և թէ՛ նաև Երգ Երգոցի մեկնութիւններու մէջ» (էջ 16)։ Այս տեսութիւնը կրնայինք թերեւ ընդունիլ անվարան, եթէ թագուհի (Ձ. 7, 8) բառը չտեսնէինք կիրարկուած թէ ընկալեալ և թէ նորագիւտ թարգմա-

(14) Այս մասին աւելի ընդարձակ տես մեր յոգեւածք, «Մնացորդաց Գիրքուն 2-ին Հայ Թարգմանութիւններ», Սիոն, 1937, էջ 109-114։

(15) Երգ Երգոցի Առաջին եւ Երկրորդ Թարգմանութիւնը, ռուսա-մատերութիւն և բնագիր, Դկար. 2. Համադասող Ուիլեան, Վիեննա. 1924։

(13) Զմմ. էջ 44, 45, The Text of the New Testament, Sixth Edition Revised by Silva New, London, 1928։

նութեանց մէջ: Այս իրողութիւնը մեզ կը մղէ մտածելու թէ երկու թարգմանութիւններն ալ կատարուած են Մեծ Թարգմանիչներու ձեռնարկէն յետնագոյն ժամանակի մը մէջ: Մեր այս կարծիքին ոյժ կուտայ նաեւ Յայտնութեան «Թաղուհին» (ԺԸ. 7) ըստ ընկալելու թարգմանութեան, մինչ կնիւր ունի «շշխոյն»:

Ակզնադրի հարցին լուծումը դժուար է, «երգ Երգոցն Ազնադնադրեան սկզբնադիր մը կը մատնանշէ ցուցնելով նմանութիւններ թ. 106 յունարէն ձեռագրին և անոր հետեւորդներուն հետ, որոնց մէջնուն (ինչպէս 106-ն է) Աղեքսանդրեանի ներկայացուցչութիւնը կը մնայ դեռ խնդրոյ նիւթ» (էջ 35): Գալով երգ Երգոցի կարմրագրերուն, «Զօհրապեանի ընկալելու քիչ տարբերութեամբ Codex Sinaiticus-ի (= № 01) կարմրագրերու հարազատ թարգմանութիւնն ունի, մինչ՝ Մը [= Վիեննայի թ. 55 ձեռագիրը] բաւականաչափ կը խոտորի» (էջ 34):

Զօհրապեան⁽¹⁶⁾ իր հրատարակութեան առթիւ ձեռքի տակ ունեցած զանազան գրչագիրներուն մասին կարեւոր տեղեկութիւններ տուած է իր Նովտարանութեան մէջ: Ասոնց երրորդին վրայ ալ գրել է յետոյ կը յարէ. «Այս մատեան եւեթ յամեւնայն գրչագիրս մեր առաւելապէս համաձայնէր ընդ զաղափարին սոկանայ, մանաւանդ յերիս գիրսն սողոմոնի՝ յառական, ի ժողովողն, և յերգան. որպէսզի ի սոսաբաղդատեալ ընդ այլոց՝ թուին իմն այլ և այլ թարգմանութիւնք» (էջ 13): Նորայր Բիւզանդացի ևս դիտած է տոյն գրքերուն մէկէ աւելի թարգմանութեանց գոյութիւնը և գրած է. «Գիտելի է որ Առապաց, Ժողովողի և Երգոց Երգոյն ունիւր կրկին թարգմանութիւնս, հանգոյն իմաստաութեանն Սիրաքայ: Բազում ուրեք ի նոր Հայկազենին կը յիշատակուին այս գրոց մի և նոյն տեղիք այլակերպ լեզուաւ. բայց կցկտուր պատասխանք բաւական չեն ընդարձակ դասաստանի համար, և կը շատանամ նշանակելով միայն զգոյութիւն երկուց թարգմանութեանցն» (էջ 384):

Այս հեղինակներու նկատողութիւննե-

րէն մեկնելով բազմաթիւք իրարու հետ ժողովողի երկու հրատարակութիւնները, Ոսկանիւր և Զօհրապեանը, և եկանք այն եզրակացութեան որ ստուգիւ տարբեր թարգմանութիւններ են ատենք⁽¹⁷⁾:

Ռ. Ս. Գուրեան չ'ընդունիր այս տեսութիւնը, գրելով. «Զօհրապեան օրինակը ժողովողի Գրքին՝ համեմատելով Ոսկանեան Օրինակին հետ յայտնի կը տեսնուի թէ այս օրինակները անշատ թարգմանութիւններ չեն, այլ մէկ թարգմանութիւն, Ոսկանեանը ըլլալով յաւաքագոյնը և փութամակին, ինչպէս որոշած է զայն Կորիւն, և Զօհրապեանը անոր սրբագրութիւնը: Եւ իր կարծիքը չ'իմաստորոշու համար կը յաւելու. «Ընթերցումաներու մէջ բազում է ձեւերու և բառերու նոյնութիւնը ցոյց կու տայ թէ Զօհրապեան Օրինակի տարբերակները սրբագրութեան հետեանք են, նմանութիւնները լինելով աւելի՝ քան տարբերութիւնները»⁽¹⁸⁾:

Աստուածաշունչի վրացերէն թարգմանութիւնը մասնաւոր կարեւորութիւն ունի առաջին թարգմանութիւնէն մնացած հետքերու կարգին: Ըստ Պէլէյքի վրացերէն «ընկերական թարգմանութիւնը, որուն էապէս բաւական լաւ մէկ ներկայացումը կու տայ Ադիշ ձեռագիրը, թէ և երբեք ամբողջովին զերծ չ'է այն թէ բնագրական և թէ ոճական յետնագոյն փոփոխութիւններէ և բանաձեւերէ, ստուգիւ ծագած է Հայկականէն» (էջ 11-12): Սոյն Ադիշ ձեռագիրը կը պարունակէ արդի հայ թարգմանութիւնէն տարբեր բնագիր մը, այսինքն ասորիներէ կատարուած առաջին Հայ թարգմանութեան բնագիրը, երբ այն սոսկաւ չ'էր սրբագրուած յունարէն օրինակին վրայէն:

(2)

ՆՈՐԱՅՐ ՎՐԴ. ԵՄՎԱԿԱՆ

(17) Տես Սիւն, 1936, էջ 45-48:

(16) Աստուածաշունչ Մատեան, Հատոր Ա., 1805, Վենետիկ:

(18) Մեծապետ Աստուածաշունչ Բանասիրութեան Լոյսիճ Թակ, Գահիրէ, 1944, էջ 431: